

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ НІЖИНСЬКОЇ

Максим Потапенко (Ніжин)

ВІД ШЛЯХЕТСТВА ДО ДВОРЯНСТВА: ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ НА НІЖИНСЬКОЇ В XVII – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТОЛІТТЯ (за матеріалами формулярних списків)

У сучасній історичній науці все більш активно починає досліджуватися історія вітчизняної еліти. Протягом останнього десятиліття з-під пера як українських, так і зарубіжних авторів з'явилася низка наукових праць, що присвячені цій тематиці [1]. Найбільшу дослідницьку увагу викликає історія української шляхти, козацької старшини та дворянства українських губерній. Проте, слід пам'ятати, що на сьогоднішній день історія цих елітарних станів українського суспільства різних епох лише починає набувати комплексного характеру. Оперуючи висновками дослідників цієї теми необхідно зважати на такі моменти. *По-перше*, абсолютна більшість праць з історії шляхетства, козацької старшини та дворянства присвячені регіону Правобережної України; еліта Лівобережної і Південної України залишається мало вивченою. Відтак, не слід інтерполювати висновки з історії еліти окремого регіону на всю Україну. Безсумнівним залишається твердження про регіональні особливості формування української еліти, на які й слід звертати особливу увагу. *По-друге*, своєрідною науковою традицією стало окреме дослідження з одного боку козацької старшини і шляхти, а з іншого – дворянства [2].

Такий стан речей не дає можливості з'ясувати всю багатогранність соціальної еволюції українського суспільства в цілому, особливостей міжстанових стосунків, формування корпоративних груп та інтересів, суспільних стереотипів і стереотипів політичної та культурної поведінки. Безперечно, написати всеохоплюючу історію української еліти неможливо, та й у принципі не потрібно, але «наведення мостів» між різними епохами, що дало б можливість побачити і відчувати протяжність історії еліти, в цьому відношенні є конче потрібною справою. *По-третє*, подолання у вітчизняній історичній науці «радянського забуття» історії соціальної еліти потребує від кожного дослідника постійного пошуку нового матеріалу, розширення й урізноманітнення джерельної бази, а також пошуку нових підходів і уникнення стереотипних суджень.

Указані вище позиції покладені в основу формулювання мети пропонованої

розвідки: дослідити історію окремої групи соціальної еліти Ніжинського повіту XVII – першої половини XIX ст., а саме представників польського походження, на матеріалах формулярних списків дворянства. Встановлення етнічних рамок і використання обмеженої джерельної бази цілком свідоме. Перш за все, це дасть можливість перевірити утверджені в сучасній історичній науці висновки про спротив польської шляхти процесам формування дворянства на території українських губерній Російської імперії, а також її контрелітарний характер. Окрім того, використання надзвичайно тенденційного і суб'єктивного матеріалу формулярних списків кінця XVIII – першої третини XIX ст., доби так званих нобілітаційних змагань, дає можливість дослідити не лише соціально-економічний і політичний аспект історії польських родин ніжинського дворянства, але й особливості їх етнічного самоусвідомлення та сприйняття своєї генеалогії, а також її значення при здобутті дворянства. Окремим завданням при цьому є з'ясування мотиву апеляції до польського походження при здобутті дворянства.

У фондах відділу Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН) збереглася значна частина формулярних списків, а також їх копій кінця XVIII – першої третини XIX ст., котрі дають можливість відтворити склад повітового дворянства. В цілому, було виявлено 31 родину, у формулярних списках яких (або в супровідних документах, що надавались на підтвердження знатності роду) згадувалось хоча б раз про польське походження.

Таблиця 1. Дворянські родини Ніжинського повіту, що доводили своє польське походження при оформленні формулярних списків*

Дворянський рід	Представник роду	Чин	Дата складання формулярного списку
Аландаренко (Аландаренкови)	Іван, Іванов син	Корнет	29 січня 1812 р.
Бондаревський	Іван, Андрійв син	Поручик	15 березня 1805 р.
Вашенкевичі	Павло	Корнет	1812 р.
Галузевські	Яків, Прокоф'їв син	Губернський секретар	15 грудня 1811 р.
Галюнія	Іван, Яковлів син	Капітан	30 грудня 1812 р.
Гаєвські	Петро, Михайлів син	Секунд-майор	Грудень 1805 р.
Грищенко (Грищенкові)	Семен та Андрій, сини померлого губернського канцеляриста Петра	Чину не мають	10 травня 1812 р.
Гунки	Павло, Яковлів син	Сотенний хорунжий	Не раніше 1803 р.
Желязіни (Желязи)	Іван, Федора син	Чину не має	1802 р., 14 грудня 1811 р.

* Пропонована таблиця складена на основі формулярних списків фонду Предводителя Ніжинського повітового дворянства (відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 343, оп. 1, спр. 52, 53, 68, 86, 188, 191, 203).

Жураковські	Марія, дочка Афанасія, вдова бригадира Андрія Жураковського		?
	Петро, Яковлів син, брат померлого бригадира Андрія Жураковського	Прем'єр-майор	
Злотковські	Пелагея, Петрова дочка, вдова померлого військового товариша		26 лютого 1798 р.
Клименки	Ігнатій, син Степана	Колезький актуаріус	15 березня 1805 р.
Ковалевські	Павло, Яковлів син	Відставний корнет	Лютий 1803 р.
	Георгій, син померлого корнета Павла	Кадет	1811 р.
Красницькі	Іван, Лук'янів син	Підполковник	1803 р.
	Григорій, Лук'янів син	Колезький асесор	
	Проккоп, Лук'янів син	Військовий товариш	
Крижанівські	Іван, Микитин син	Корнет	26 лютого 1798 р., 26 січня 1803 р., 20 грудня 1811 р.
Лада-Богдановичі	Іван, Михайлів син	Поручик	2 грудня 1811 р.
Левченівські	Григорій, Кіндратів син	Священик	26 лютого 1798 р.
Лисючевські	Стефан, син Петра	Священик	16 грудня 1811 р.
	Самуїл, син Павла, померлого брата Стефана	Стихарний дячок	
Медовнікови-Самойловичі	Іван, Михайлів син	Священний намісник	Не раніше 1802 р.
	Яків, Михайлів син	Чину не має	
	Афанасій, Михайлів син	Лікар на статській службі	
Погорелки	Василь і Тимофій, сини померлого сотенного есаула Козьми	Чину не мають	25 грудня 1811 р.
Раєвські	Афанасій, син Василя	Колезький канцелярист	2 лютого 1803 р.
Рильські	Іван, Матвіїв син	Колезький канцелярист	17 березня 1805 р.
	Дмитро, Матвіїв син	Чину не має	
Соханські (1)	Платон, син померлого корнета Івана	Чину не має	23 січня 1812 р.
Соханські (2)	Йосип, Максимів син	Священик	21 січня 1803 р.
Степові	Дмитро, Іванів син	Поручик	1803 р.
	Іван, син померлого військового товариша Гаврила, брата Дмитра	Значковий товариш	

	Михайло, син померлого військового товариша Гаврила, брата Дмитра	Капітан-лейтенант	
	Павло, син померлого військового товариша Гаврила, брата Дмитра	На статській службі	
	Олексій, син померлого військового товариша Гаврила, брата Дмитра	Кадет	
	Василь, син померлого військового товариша Гаврила, брата Дмитра	Підпоручик	
	Осип, син померлого військового товариша Гаврила, брата Дмитра	Чину не має	
Топольські	Стефан, Никифорів син	Протоієрей	22 березня 1805 р.
Федоренки	Олексій, син Єрофія	Колезький регістратор	20 березня 1805 р.
Федорцови-Малиши	Василь, син Павла	Корнет	25 березня 1805 р.
	Роман, Іванов син	Корнет	
	Василь, Тимофіїв син	Корнет	
Хоменки (Хоменкови)	Тимофій, Савин син	Колезький канцелярист	30 грудня 1802 р., 14 січня 1812 р.
	Леонтій та Іван, сини померлого корнета Сави	Чину не мають	
Шпаковські	Олексій, Леонтіїв син	Придворний кофішенок в ранзі сухопутного поручика	12 лютого 1803 р., 30 грудня 1812 р.
	Григорій, Леонтіїв син	Корнет	
	Яків, Леонтіїв син	Колезький регістратор	
	Федір, Леонтіїв син	На статській службі при земському суді	
Ярмоленкови (Ярмоленки)	Федір і Павло, сини Якова	Чину не мають	20 березня 1803 р.
	Іван (двоюридний брат Якова)		
	Степан, Федор та Ігнат, сини Петра		

Співставлення статистичних відомостей про чисельність дворянських родин у Нижинському повіті (на жаль, лише за 1850 рік [3]) дає досить цікавий результат – із 342 родин, представники 31 вважали себе поляками (9%). Це досить високий відсоток, оскільки спроби доведення німецького, угорського, грецького і російського походження є поодинокими випадками, які майже повністю губляться на фоні абсолютно домінуючого малоросійського самоусвідомлення місцевого дворянства. Окрім того, необхідно враховувати ще один важливий фактор – обрахунки чисельності дворянських родин у листопаді 1850 року велись на основі виокремлення

голів окремих родин. Якщо врахувати, що дворянські родини польського походження досить активно дробились, про що свідчить список збіднілих дворян 1843 року [4] (наприклад, династія Хоменків на середину XIX ст. становила 3 родини, Шпаковських – 2, Ковалевських – 4, Галузевських – 2), то безперечно їх відсоток значно зростає, мінімум до 11%, навіть без апеляції до фрагментарності відомостей із цього приводу!

Формулярні списки перелічених вище дворянських також родин дають можливість прослідкувати процес польського проникнення на територію не лише Ніжинського повіту, але й усієї Лівобережної України. Однак, нерідко ці документи не містять чіткої хронології і прив'язки до дат, що не дає можливості робити беззаперечні висновки. Безсумнівним залишається лише той факт, що польське проникнення розпочалось у першій половині XVII ст. Швидше за все початок цьому процесу поклало Деулінське перемир'я 1618 р. між Річчю Посполитою і Московською державою, за яким вся Чернігово-Сіверщина, в тому числі й Ніжинщина, відходили до складу першої. Новий стратегічно важливий регіон відразу ж почав освоюватися і заселятися збіднілою шляхтою. Так, на основі родоводів, уміщених у формулярних списках, з упевненістю можна твердити, що роди Красницьких, Хоменків, Галузевських, Аландаренків, Ващенкевичів переселились на територію Ніжинщини в період між 1618 і 1648 роками. В переважній більшості цих формулярних списків згадується про «предківські шляхетські володіння», які продовжують (але частково) зберігатись за цими родами і на початку XIX ст. Абсолютна більшість цих земель було пожалуваною за службу. Слід підкреслити, що лише в формулярному списку Ващенкевичів зустрічаємо натяк на купівлю маєтку [5]. Поряд із цим зустрічаємо явище безземельної шляхти. Так, родина Аландаренків, яка змушена була виїхати до Малоросії «по упалости фамилии», змогла отримати нерухоме майно лише в 1770 р., коли Іван Аландаренко – сотенний возний – придбав у полковника Тернавіюта маєток в селі Мала Кошелівка. Доречним буде підкреслити, що це було зроблено лише в третьому коліні після переселення до Малоросії! [6]. Загалом, зроблені на основі формулярних списків початку XIX ст. висновки, збігаються з думкою українського історика О.М.Лазаревського. Проаналізувавши величезний комплекс першоджерел, він дійшов висновку про визначальну роль польської шляхти першої хвилі міграції в освоєнні території майбутнього Ніжинського полку. Зокрема, в другому томі «Опису старої Малоросії» ми зустрічаємо документальні свідчення про заснування польськими шляхтичами ряду населених пунктів Ніжинщини – сіл Володькова Дівиця, Мала Веркіївка, Лосинівка [7]. О.М.Лазаревський твердить, що «... всім цим власникам довелося недовго користуватися новими їх маєтностями. ... До осені 1648 року територія Ніжинського полку була від поляків очищена зовсім і потім немає свідчень, щоб вони знов повертались і після Зборівського договору...» [8]. Проте, значна частина польської шляхти, незважаючи на війну Б. Хмельницького, залишилась у своїх маєтностях, не заперечує цього й сам О.М.Лазаревський – у його праці цитується документ про засвідчення кордонів володінь на території Ніжинської сотні польського шляхтича Михаловського від 1666 р. [9]. Це наводить на думку, що визвольна війна Богдана Хмельницького справді стала поворотним моментом у формуванні польської присутності на Ніжинщині: великі й заможні польські родини

Пясоцьких, Осолінських, Паців, Осишковських, Володьковичів тощо змушені були назавжди покинути ці щойно освоєні землі; натомість, збідніла польська шляхта, почасти – й безземельна, мала шанс залишитися, зберегти свої володіння і, більше того, покращити своє становище шляхом покозачення. Але слід звертати увагу на те, що «вигнанці» мали можливість повернутись назад: у 1654 році Богдан Хмельницький окремих універсалами дозволив ніжинському полковнику Прокопу Шумейку і «всій шляхті до своїх маєтків і староств приїжджати і селитись» [10]. Не виключено, що цією можливістю скористалися. Принаймні в родословній книзі Чернігівського намісництва від 1790 р. згадується рід Паців [11]. Попри негативне ставлення до польської шляхти, гетьманська адміністрація, тим не менше, давала їй можливість покозачитись. Як зазначає у своїй праці В.Свербигуз «при Б.Хмельницькому шляхетська гідність не успадковується, а шляхтичам у козацькому війську гарантується лише те, що їхні землі не будуть негайно конфісковані» [12].

Друга, більш чисельна, хвиля притоку польської шляхти припадає на середину XVII – першої половини XVIII ст. Поштовхом до цього переселення стала війна Богдана Хмельницького, що викликала суспільно-політичну кризу в Речі Посполитій. Одним із важливих аспектів кризи стало поширення впливу магнатів на польську шляхту з поступовим її обезземеленням, яке нерідко супроводжувалось силовим тиском. Окрім того, значна частина польської шляхти просто-напросто розорилася в ході майже безперервних війн Речі Посполитої 1648-1717 років. Так, за матеріалами формулярних списків, можна припустити, що такі роди як Соханські (1), Соханські (2), Погорілки, Федорцови-Малиши, Геєвські переселилися в Лівобережну Україну «по отдании Малороссии под защиту Всероссийского престола». Під цим формулюванням, яке вживається в абсолютній більшості родословних, слід мати на увазі Переяславсько-Московський договір 1654 р. Лише в формулярному списку Федорцов-Малиш зустрічаємо оригінальне формулювання, яке проливає світло і на причини цих переселень: «... прадед же Федор, хотя и (сидел – *авт.*) на предковских его движимых и недвижимых имениях, но по случившейся в тогдашнее время в том крае польском великого замешательства и грабительства, оставил свое поместье и переселясь под всероссийскую державу за гетьмана Богдана Хмельницкого в малороссийский Прилуцкий полк в местечко Монастырище и тут возымел благоприобретением его шляхетскую свою оседлость...» [13]. У ході поглиблення кризи в Речі Посполитій, пік якої припадає на першу половину XVIII ст., посилюється приток польської шляхти на територію Ніжинщини. Цікаво, що на початку XVIII ст., крім шляхти, сюди починають переселятися й інші верстви суспільства Речі Посполитої. Зокрема, у формулярному списку Рильських не згадується жодне слово про їх шляхетське походження [14], а у списку Степових вказується, що засновник роду – Іван Степовий (батько Дмитра і померлого Гаврила) – «... был иностранный уроженец Польской области города Варшавы...» [15]. У формулярних списках цієї другої хвилі переселення зустрічаються вказівки на втрати маєтків. Яскравим прикладом є формулярний список роду Раєвських, в якому зазначається: «... прадед Николай, мечник Львовский Раевский имея свое поместье в воеводстве и повете Сандомирском в селе Малых Раевичах, по смерти своей вручил оно наследнику – сыну своему Ивану Раевскому, чесноку Сандомирскому, который под час бытности

своей в крае Польском великого замешательства и грабительства, лилась своего поместья и переселясь под державу Всероссийской империи в Малую Россию в губернию Черниговскую, возымел оседлость в городе Нежине...» [16]. Щоправда, в абсолютній більшості формулярних списків цих мігрантів другої хвилі взагалі нічого не згадується про втрачені маєтності як поштовх до виходу з Речі Посполитої. Очевидно, тут ми маємо справу з «голопузою шляхтою», яка розорилась. Лише в двох формулярних списках є вказівки на грабунки, – всі ж інші містять типові фрази на зразок «переселився в Малую Россию по отданию оной под державу Всероссийской империи». Таким чином, маємо підстави твердити не лише про інтеграцію до соціальної структури суспільства доби війн Богдана Хмельницького та Гетьманщини місцевого польського шляхетства Ніжинщини, але і досить активний притік її представників із інших регіонів – Правобережної України і польських етнічних земель.

Про неможливість цієї шляхти і початково низький соціальний статус її представників свідчать надзвичайно швидкі темпи їх покозачення. Шукання козацького старшинства стало по суті єдиним порятунком від повної маргіналізації. Цікаво, що з 24-х дворянських родів польського походження, яких можна віднести до другої хвилі міграції (5 родів з 31 належить до першої хвилі міграції, по роду Злотковських маємо обмаль інформації [17], формулярний список Жураковських буде розглянутий окремо нижче), 14 покозачилося, отримавши різні військові посади. Покозачення відбувалось надзвичайно швидко. Так, із цих 14 родів 9 покозачилося вже в першому коліні після приходу до Малоросії, ще 5 – в другому. Безперечно, представники збіднілої польської шляхти користувались «попитом» в козацькому середовищі – вони були знайомі з військовою справою, мали достатній рівень освіченості, яка, до речі, стала в подальшому невід’ємною рисою польських дворянських родин Ніжинського повіту (майже всі формулярні списки представників цих родів писалася власноручно, що досить відчутно контрастує зі списками нащадків малоросійського шляхетства, нерідко написаних однією рукою). Із зазначених 24 родів ще 4 (Грищенки, Клименки, Крижановські, Раєвські) пішли майже відразу на російську військову або статську службу. Ці роди вірогідно переселилися до Малоросії ближче до середини XVIII ст. – на завершальному етапі другої хвилі польської міграції (за виключенням Грищенків), принаймні на таку думку настановлюють наявні формулярні списки.

Окрім покозачення, значна частина польської шляхти, як не парадоксально, репрезентувала духовенство. З тих же 24 родів 5 з самого початку стверджуються як династії священників (Левченівські, Лисючевські, Соханські (1), Соханські (2), Топольські), а наприкінці XVIII ст. духовний сан отримує один представник з роду Медовників-Самойловичів, який теж покозачився в першому коліні. На жаль, наявні документи не дають жодного натяку на їх віросповідання (православ’я чи католицизм). Хіба що у формулярному списку Соханських (2) подається досить цікавий опис із цього приводу: «Дальнейшее происхождение предков моих покрыто неизвестностию, на прапрадед мой Иоанн Соханский, породы шляхетской польской, какой вышедши под державу Всероссийского престола, взял оседлость свою бывшего Прилуцкого полку в местечке Монастырище, вел жизнь благодородную з дворянским

названием сходственную, по рассуждению тогдашнего древнего времени. По просьбе общества вступил в чин священника монастырского...» [18]. Якщо вміщений опис є правдивим, то освіченість в цій ситуації теж відіграла далеко не останню роль. У формулярному списку Топольських маємо лише натяк на католицьке походження частини представників цієї родини – при поданні родословної протоіерей церкви Вознесіння в Ніжині Стефан Топольський вказує, що його дід Іосиф помер «... при переходе из Польши в Малую Россию в чине честника венедикского (бенедиктського? – *авт.*)...» [19]. В цілому ж, надзвичайно цікаве питання віросповідання цього духовенства наприкінці XVIII – на початку XIX ст. залишається відкритим. Нез'ясованим залишається і питання віросповідання цих дворянських родів (обов'язковість вміщення у формулярних списках відомостей про віросповідання було санкціоновано імператорським указом лише у 1833 р.). Достеменно відомо що православного віросповідання були Лисючевські [20]. Певну інформацію додають метричні книги ніжинського римо-католицького костельуза 60-80 роки XIX ст.: майже за двадцять років на римо-католицькому кладовищі Ніжина була похована лише одна людина з числа перерахованих родів – Гаєвська (Геєвська) Катерина (1810-1874) [21]. Метричні записи подають значну кількість нових дворянських родин польського походження й римо-католицького віросповідання, які ймовірно з'явилися в Ніжинському повіті не раніше другої третини XIX ст. [22]. Це може свідчити про перехід у православ'я представників двох перших хвиль польської міграції на територію Ніжинщини, але проблема залишається відкритою і потребує ретельного вивчення. На думку сучасного російського історика Л.Горизонтова до середини 60-х років XIX ст. у суспільній свідомості понять «католик» та «поляк» були не ідентичними. Як синоніми вони почнуть сприйматись суспільством Російської імперії лише в ході імплікації у масову свідомість імперського етностереотипу «поляка-ворога», що сформувався як реакція офіційних кіл імперії на польське повстання 1860-х років [23]. Але можливість збереження католицького віросповідання не слід виключати повністю, слід пам'ятати той факт, що антикатолицька політика російського уряду проводилась лише на території Правобережної України – регіону постійної польської загрози, принаймні в свідомості офіційних кіл імперії.

Повертаючись до питання покозачення польської шляхти другої хвилі міграції слід припустити, що її представники втрачали і, цілком ймовірно, свідомо забували свій «шляхетський гонор». Яскравим свідченням цього може бути відсутність у родоводах формулярних списків відомостей про історію роду під час його перебування в Речі Посполитій – більшість родоводів починається з моменту їх переселення до Малоросії; не згадується в них і про можливих родичів у Речі Посполитій. Чи не єдиним виключенням в цьому відношенні є список колезького канцеляриста Афанасія Раєвського, де вказано зв'язки з родичами з числа польської шляхти на Волині, Поділлі та в Сандомирському воеводстві. При доведенні дворянства Афанасій Раєвський в першу чергу апелює до пожалування його родині польським королем Болеславом у 1102 році гербу, а також згадує про чин свого прадіда – Миколи Раєвського, який (про що вже була мова) був мечником Львівським [24]. Характерно, що переважна більшість зі згаданих вище 24 родин при доведенні дворянства,

навпаки, апелюють в першу чергу до старшинських посад своїх предків і не згадує про чини своїх предків до виходу з Польщі (у формулярному списку Федорцов-Малиш теж згадується про пожалування гербу в 1331 р., але основним аргументом при отриманні дворянства стає військова служба, яку на користь російського престолу виконувало три покоління Федороцових-Малишів «... чтоб не лишиться породы шляхетской, дворянского названия...» [25]). Рід Раєвських лише в 4 коліні після переселенню до Малоросії отримав чин статської служби. Загалом же, випадки збереження «шляхетського гонору» серед представників другої хвилі міграції були поодинокими – тільки у формулярному списку Грищенків спостерігасмо вживання терміну «польський шляхтич» по відношенню до представників двох поколінь після «виходу з Польщі» [26]. В решті випадків це означення вживалось лише при описі родоначальника. В родоводах-схемах це означення часто взагалі опускається, а вказується виключно соціальний статус набутий протягом життя в Малоросії – тобто вже після міграції.

На відміну від шляхти другої хвилі міграції, представники першої (Аландаренки, Ващенкевичі, Галузевські, Красницькі та Хоменки) зберігали почасти «шляхетський гонор». Так, Ващенкевичі, Галузевські і Красницькі апелюють до пожалуванних польськими королями гербів [27], Хоменки вказують на чини представників роду до виходу з Польщі – їх прадід Петро Хоменський був підчашим Добринським; Аландаренки і Галузевські повідомляють про засновників шляхетських династій в Речі Посполитій. У цьому, можливо, криється одна з причин порівняно повільної їх асиміляції в малоросійському суспільстві й покозачення, або, навіть, не участі в цих процесах (див. табл. 2). Процес асиміляції відображає еволюція прізвищ колишньої польської шляхти. Наприклад, у списку Аландаренків маємо надзвичайно цікаве свідчення: «Происхождение предков моих из польского шляхетства от Николая *Яранда** Збруздеда. Однако, по превратности времен и по упалости фамилии покрыто неизвестностию. Но прапрадед мой Иоахим, как возымел жительство в Малой России Нежинского повета в селе Черняховке, то тут простолюдинами переименован с *Яранда Аландаром*. По смерти же его, сын его, а мой прадед Петр *Аландар* продолжил Всероссийскому престолу военную казачью службу. А по смерти прадеда моего Петра, сын его, а мой дед Михайло, наименовавшийся *Аландаренком*, продолжал же воинскую службу...» [28]. Приклад модернізації прізвища маємо і у випадку Хоменків, родоначальник яких – Петро – називав себе Роменським [29]. Щоправда, слід пам'ятати, що в діловодстві Російської імперії прізвища до середини XIX ст. ще не набули сталості, частими випадками є додавання закінчення «-ов» (Аландаренко - Аландаренков), або зміна транскрипції (Желязи на Желязіни [30]).

Таблиця 2. Родоводи-схеми, вміщені у формулярних списках дворян польського походження першої хвилі міграції (1618-1648 роки)**

* Тут і далі в цьому посиланні курсив і виділення прізвищ автора статті.

** Пропонована таблиця складена на основі формулярних списків фонду Предводителя Ніжинського повітового дворянства (відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 343, оп. 1, спр. 68, 191, 203).

Коліно	Аландаренки	Вашенієвичі	Галузевські	Красницькі	Хоменки
Родоначальник	Згадується родоначальник – Микола Яранда Збруздел		При описі герба, який отримано 1320 року, згадує про родоначальника – Еріка Галузевського		
	Прапрадід Іоаким Яранда Збруздель, помер польським шляхтичем <i>(переселився до Малоросії)</i>	Прапрадід Микола, помер польським шляхтичем <i>(переселився до Малоросії)</i>		Прапрадід Мартин, помер польським шляхтичем Трецького (?) воєводства <i>(можливо отримав маєток в Носовці, але не переселився)</i>	Прапрадід Петро, польський шляхтич, підचाший Добринський <i>(переселився до Малоросії «... на предківські шляхетські маєтки...»!)</i>
	Прадід Петро, помер списковим малоросійським козаком	Прадід Василь, помер польським шляхтичем	Прадід Гаврило, помер в чині городового отамана <i>(переселився до Малоросії)</i>	Прадід Кіндрат, помер сотенним хорунжим <i>(переселився до Малоросії)</i>	Прадід Василь, помер без чину
	Дід Михайло, помер сотенною старшиною	Дід Петро, помер без чину	Дід Іван, помер в чині військового товариша	Дід Микола, помер отаманом Носівки	Дід Григорій, помер без чину
	Батько Іван, помер сотенним возним	Батько Фома, помер без чину	Батько Прокоп, помер без чину	Батько Лук'ян, помер військовим товаришем	Батько Сава, помер в чині корнета
	Іван, корнет	Павло, корнет	Яків, губернський секретар	Іван, підполковник; Григорій, колезький асесор; Прокоп, військовий товариш	Тимофій, колезький канцелярист; Леонтій та Іван чинів не мають

Польське походження вищеназваних родів сумніву не викликає. Очевидних

фальсифікацій у формулярних списках не виявлено, архівний матеріал з фонду предводителя Ніжинського дворянства з цього приводу теж не містить жодного натяку. Співставлення даних наявного корпусу формулярних списків ніжинського дворянства підтверджує правдивість такого твердження.

По-перше, у цих списках досить відчутним є протиставлення формулювання «польська шляхта» і «малоросійська шляхта». Безперечно, перше формулювання було більш давнім, воно закріплюється ще за часів Івана Виговського і розуміло під собою всіх представників різних за етнічним походженням (навіть українців/малоросів), що зберегли за собою титул, яким вони користувались до початку повстання і війни Богдана Хмельницького [31] (акцентуємо увагу на тому факті, що у Речі Посполитій вживались терміни «шляхтич», «шляхта», «шляхетство» без будь-яких етнічних уточнень, часто практикувалось регіональне означення). Поняття «малоросійська шляхта» широко почало використовуватися і закріпилося в суспільній свідомості лише за гетьманування Івана Мазепи [32]. В контексті доведення родоводу при отриманні дворянства, шукати початки свого коріння від польської шляхти було більш привабливим. На межі ж XVIII – XIX ст. поняття «польська шляхта» і «малоросійська шляхта», які початково виконували функцію означення соціального стану і його привілеїв, отримують етнічне забарвлення. Відтак, частина козацької старшини, що мала титули за польського володіння, починає уникати формулювання «польський шляхтич» різними способами. Так, наприклад, Федір Ілляшевич, військовий товариш, з приводу походження своїх предків зазначає в формулярному списку 1798 р., що він «сын сотенного атамана, произошедшего из прежде бывшего малороссийского сотника, породы древней малороссийской, еще от польской короны шляхетской» [33]; секунд-майор Стефан, надвірний радник Михайло і їх брати Романовичі у списку 1802 р. з приводу походження зазначають, що їх прадід Михайло Романович «умре полковником Уманским, служа польской нации...» [34]. Під польською нацією розумілася, в першу чергу, політична еліта Речі Посполитої і шляхта в тому числі, – Романовичі протиставляють свого предка польській шляхті, підкреслюючи тим самим, що він до її числа не входив.

По-друге, Герольдія при перевірці тверджень про походження з польської шляхти вимагає не лише доведення родоводу, але і надання документальних свідчень про шляхетські володіння, якими володіють або колись володіли представники роду [35]. Абсолютна більшість з тих, хто вказував на походження з польської шляхти такими документами не володіла. Показовим у цьому відношенні є випадок родини Галузевських. У 1788 р. Яків Галузевський отримав дворянство, не останнім аргументом при цьому стало представлене свідчення від польського родича з Речицького повіту (див. додаток №1). Проте, з 1790 р. він починає доводити своє і свого роду право на спадкове дворянство. В результаті перевірки тих же документів у 1791 р. (цього року розпочався процес виявлення «недостойних дворянського стану» [36]) Чернігівською депутатською комісією було постановлено: «... документи Галузевских вторично были рассмотрены помянутою комиссиею и оказались недостаточными на происхождение из польского шляхетства...». Надалі Галузевським пропонувалось надати докази володіння спадковими маєтностями і селянами [37]. Цей фрагмент розкриває ще один досить важливий аспект: доведення

походження з польського шляхетства давало гарні шанси отримати спадкове дворянство. Щоправда, з-поміж представників ніжинського дворянства випадків використання такої можливості не встановлено, навіть представники найбільш ранніх родів не змогли представити документи володіння маєтностями до 1648 р. Лише 8 з 31 роду були внесені до IV частини родословної книги, до котрої записувалися представники «іноземних шляхетських родів» (Ващенкевичі, Галузевські, Геєвські, Красницькі, Лада-Богдановичі, Топольські, Федорцови-Малиши, Ярмоленки) [38]. З 1791 року, в ході перегляду доказів, було призупинено запис до четвертої частини родословної книги, а значна частина вже внесених була переписана до перших трьох частин (I частина – шляхетства пожалуваного і шляхетства до 100 років; II частина – військове шляхетство; III частина – бюрократичне шляхетство), чим фактично була зрівняна в становищі з більшістю малоросійського шляхетства. З'ясовано, що принаймні до 1808 р. Чернігівське депутатське зібрання не могло вирішити кого і за яким принципом записувати до IV, V і VI частин родословної книги (відповідно – іноземців, володарів титулів і представників давніх родів) [39]. Але, не зважаючи на це, представники польських родів продовжували підкреслювати своє походження, хоча ніяких прерогатив воно вже не давало. Більше того, такі однозначні твердження у формулярних списках на початку XIX ст. свідчили і про відсутність меркантильних інтересів: з 1805 р. розгортається рух за підтвердження і збереження прав малоросійського шляхетства, юридичний статус якого був вигіднішим у порівнянні з російським дворянством (каталізатором цього руху стала заява Герольдії про недоречність визнавати чини сотенної і полкової старшини за докази шляхетства). На думку В.Свербигуза, цей рух був доволі відчутним і на території Чернігівської губернії, представляючи потужну суспільну силу [40]. За таких умов відмов від доведення походження з польської шляхти на користь доведення походження предків із малоросійської шляхти майже не було (лише Шпаковські в 1803 р. доводили своє польське походження, а в 1812 р. – малоросійське [41]; з певними зауваженнями Адасовські, які «пригадали» про своє польське походження лише наприкінці XIX ст., але у формулярних списках початку цього ж століття нічого про це не згадують [42]). Хоча представники 19 родин з 31 мали на це всі підстави, оскільки представляли козацьку старшину і володіли посадами бунчукових, значкових і військових товаришів. Випадки уникнення згадування про своє походження, які припадають на 1812 р. (Крижановські, Хоменки) слід відносити швидше за все до явища «нобілітаційної впевненості» – вони не боялись втратити дворянські титули і вважали свої докази достатніми. Показово, що Крижановські ще в 1790 р. були записані до I частини родословної книги, а Хоменки – до II частини, і це їх цілком задовольняло. Змінюється характер їх формулярних списків: у 1803 р. представники цих двох родин представили досить розлогі родоводи, в 1812 р. вони скорочуються, – родовід братів Хоменків (Тимофій, Іван та Леонтій) починається взагалі з їх батька Савви, який отримав чин корнета – найнижчий чин, що дозволяв здобути дворянство, хоча десятком років раніше вони доводили свій родовід до прапрадіда [43] (див. таблицю №2).

По-третє, у формулярних списках згаданих родин постійно згадується про «вихід з Польщі», а не з Речі Посполитої, що дало б свою чергу припустити можливість їх

походження з української шляхти Правобережної України. Безперечно, можливо певний відсоток і становила спольщена шляхта, але якщо це і мало місце, то маємо вести мову про досить глибоку полонізацію, яка в майбутньому унеможливила відмову абсолютної більшості від думки про походження з польської шляхти, хоча, як вже було з'ясовано вище, на початку XIX ст. всі передумови для такої відмови були сформовані. До речі, група малоросійського шляхетства з Волині, Київщини, Поділля й інших «українних земель» досить чітко простежується за матеріалами формулярних списків ВДАЧОН. То ж маємо всі підстави твердити, що представники дворян Ніжинського повіту, що мали польське походження, були вихідцями в більшості з етнічно польських земель – усі, крім Грищенків, згадують про «вихід з Польщі» своїх предків.

По-четверте, маємо підстави також сумніватись і у престижності твердження про походження з польського шляхетства під час підтвердження прав на дворянство. Ілюстрацією цього твердження є формулярний список Жураковських, складений не раніше 1802 р. О.М.Лазаревський та В.Л.Модзалевський вважають цей рід старшинським і зараховують його до одного з найбільш шанованих дворянських родів XIX ст.; родовід починають або з Якова, який за В.Л.Модзалевським у 1669 р. був глухівським сотником [44], або (за О.М.Лазаревським) з Михайла, який в 1649 р. значився як сосницький сотник. О.М.Лазаревський робить цілком логічне припущення що останній був батьком Якова [45]. Співставлення цих відомостей із виявленим формулярним списком (див. додаток №2) відразу виявляє протиріччя: дійсно родоначальником був Михайло, але у формулярному списку вказується, що він був полковником; окрім того ні О.М.Лазаревський, ні В.Л.Модзалевський не згадують про Максима, який теж був полковником. У формулярному списку маємо також свідчення про шляхетське походження, вихід з Польщі й родичів, які там залишились, але зв'язок із якими втрачено. Ще більш парадоксальним є те, що формулярний список гарно підкріплений супровідним документами та їх копіями, що виключає можливість фальсифікації родоводу [46]. До того ж навіщо Жураковським була потрібна фальсифікація? У 1790 р. вони були внесені до VI частини родословної книги; їх знатність підтверджується свідченнями О.М.Лазаревського і В.Л.Модзалевського; вони мають досить значні маєтності, отримані за вірність царю Петру I під час переходу Івана Мазепи на бік Карла XII. В цьому випадку швидше маємо справу з уникненням визнання факту польського походження, причому польського шляхетського походження і першої хвилі міграції (1618-1648 років). У формулярних списках при складанні родоводу завжди вказувалась найвища посада, яку займав пращур, – можливо посаду полковника родоначальник Михайло Жураковський займав до 1648 р., і через це її просто не згадували. Можливо також що посаду полковника на польській службі, до 1648 р., займав і Максим Жураковський, про якого взагалі немає жодних відомостей у списках козацької старшини і реєстрах. У формулярному списку Михайло, що вийшов з Польщі, називається просто шляхтичем, без уточнення «малоросійським» чи «польським». Це випадок поодинокий подібного характеру – на межі XVIII – XIX ст. при складанні формулярних списків вказівка на походження була обов'язковою, сама їх офіційно затверджена форма вимагала цього! Прослідковується також намагання довести

вірність російському престолу: у формулярному списку перераховані всі царі та імператори, за часів яких представники роду служили – це до речі, теж єдиний випадок у виявленому корпусі архівного матеріалу. Поряд із усім цим робиться наголос на втраті документів, що свідчать про шляхетство, і відсутність зв'язків з іншими гілками роду Жураковських, які залишилися в Польщі. Це виступає доведенням першості Михайла в родоводі, хоча жодного подібного прикладу обґрунтування виявлено поки не було. У родоводі-схемі не вказується й на посаду полковника, яку займав за поданим нижче розписом, родоначальник Михайло. Автор формулярного списку намагається не згадувати про своє походження, а також приховати історію роду до 1648 року.

Загалом, у ході нобілітації шляхетського стану Ніжинщини до дворянства представники польських родин не постраждали, а всі їх прагнення були задоволені в переважній більшості ще наприкінці XVIII ст. – з 31 роду представники 24 (крім Галюній, Гунків, Ковалевських, Крижанівських, Левченівських, Погорелків і Рильських) були внесені до родословної книги ще в 1790 р.* В ході цього процесу аргументи про походження з польської шляхти були фактично проігноровані Герольдією і Чернігівським депутатським зібранням, проте твердження про польське походження залишилися у формулярних списках як свідчення історичної і фамільної пам'яті. Їх не слід розглядати як результат фальсифікацій із метою задоволення меркантильних інтересів під час доведення прав на дворянські привілеї та як намагання покращити свої «стартові позиції» під час нобілітації. Польська шляхта Ніжинщини, ймовірно – й Малоросії загалом, не розглядалася Герольдією як окрема група «шукачів» дворянства, її представники були зрівняні від самого початку з малоросійським шляхетством хоча б з огляду на безсумнівний факт, що вони протягом двох століть майже повністю розчинилися в тогочасному малоросійському суспільстві.

Підсумовуючи дану спробу дослідження формування польської присутності на Ніжинщині, спробу з'ясування певних методологічних та фактологічних проблем її ідентифікації в регіоні, Лівобережній Україні загалом; слід зауважити, що розвідка виконана на вузькій джерельній базі – формулярних списках повітового дворянства, які як історичне джерело довгий час залишалися поза увагою дослідників і, відтак, вимагає більш ґрунтовного та всебічного опрацювання.

Вище сказане дає можливість твердити таке. Польське проникнення на Ніжинщину до XIX ст. мало дві хвилі, вододілом яких став 1648 р. – початок Національної революції в Україні середини XVII ст. Основним суспільним елементом польської міграції було шляхетство. Збільшення масштабу польської міграції з другої половини XVIII ст. слід пов'язувати з одного боку з суспільно-політичною кризою Речі Посполитої, в ході якої шляхта швидкими темпами збіднювалась, а з іншого – відсутністю протиставлення поляка малоросу/українцю, не зважаючи, навіть, на соціальний статус першого. Свідченням цього є швидке покозачення прийшлої

* Пізніші редакції цих книг, у яких можливо міститься інформація про надання дворянства іншим 7 родам, опрацювати змоги не було. Принаймні у формулярному списку Ковалевських вказується про внесення їх до родословної книги 1791 р. (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 191, арк. 40).

польської шляхти і органічне влиття її представників до елітарних прошарків регіону – козацької старшини та духовенства. Не менш органічно представники покозаченої польської шляхти інтегрувались і до російського дворянства. В цій ситуації Герольдія не виокремлювала їх як окрему групу нобілітаційних змагань.

Свідчення про походження з польського шляхетства, що наводились при здобутті дворянства, є цілком правдивими. Окрім того, ці свідчення чітко вказують на присутність поляків на Ніжинщині, оскільки на межі XVII – XIX ст. формулювання «польський шляхтич» перетворилося з поняття суто станової свідомості на явище багаторівневої самоідентифікації – станової, етнічної, територіальної. Показово, що ця самоідентифікація збереглась навіть після втрати меркантильного і прагматичного сенсу виведення родоvodu з польської шляхти.

додаток I

Свідчення про шляхетську гідність роду Якова Галузевського (переклад із польської)*

Копія

*Выпись из книг земских в чистых повесту Речицкого, тысяча семьсот
восемьдесят седьмого года, месяца июля осьмого дня*

Пред судом земским повесту Речицкого ставши лично урожденный вельможный его милость господин Богуслав Галузевский, скарбник ошмянский, документ в чисто выводовой от себя именником своим данный, и служащий в нижеследующем способе писанный данный подал. Я ниже выраженный Богуслав Галузевский, скарбник ошмянский, сим моим свидетельством чим ведомо на отзыв урожденных их милостей господ Галузевских данным на то, что помянутые господа с давних часов зашедшы чрез прадеда своего Гавриила с Польской короны, воеводства Киевского и там же по заграничии края под Россию оставшись и тепере же по силе указов Его императорского величества доводного от себя немочи шляхетности родовитой учинить свидетельства, удались до меня Галузевского, на которых то отзыв зная точно за моих властных документов, что урожденные Галузевские произошли з Ерея (Эрика) и Казимира Галузевских – прапрадедов своих, а я третьего брата Михайла Галузевского – ловчего земли Добринской, от которого линия я, Богуслав Галузевский, родовитостию есть; а по сему и тие рождены Галузевские от прапрадеда своего Ерия порядком аж до найдущихся 3 линей правдиво Галузевских идут, и дабы в теперишние и потомные часы з целым поколением своим разрожденным там же у Малороссии остающимся, то есть прадедом Гаврилом от которого Иван и Василь. Иван Прокопа, Прокоп Якова, Василь Семена, Семен двоих сынов – Максима и Андрея, товарищей войсковых разродивши, взяли оседлость в воеводстве Киевском в местечке Олишевка, действительно правдива родовита польска шляхта были, знаку и клейнот наданного гербу Голудова именны Галузевских: то есть три лилии в

* Переклад із польської автора статті.

блакитном поле, а половина другая в червоном поле означена, а на челе пять перьев страусовых, за военные услуги предков нашему Ерею Галузевскому от найяснейшего короля польского Владислава Локутки в року тысяча триста двадцатом наданного, и для тех же фамилий Галузевских утвержденного защищались для всяких прерогатив стану шляхетскому принадлежащих, пользоваться могли и вельможных ксендзов, за которых рассмотрения то дело означено будет найвернейшим моим свидетельством заверяю и для лутшего вероятия подписом моим и 12 вельможных добре ведомых подписали. Сие мое стверждаю дано року 1787, месяца июля 8 дня в Оржадах у которого свидетельство теперь выданного документа подписи рук самого автора, яко тех же господ вельможных сведков при вытиснении гербовых двенадцати печатей таковы: Богуслав Галузевский – скарбник ошмянский, Францишек Олехович, Алексей Ивашкевич – подचाший повету Речицкого, Павел Нахавча-Холецкий – ротмистр повету Речицкого, Якуб Барановский – ротмистр Его королевского величества, Захариаш Корецкий – наместник Его королевского величества, Давид Барановский – полковник Его королевского величества, Ян Тилковский – Его королевского величества наместник, Ян Довгало – ротмистр воеводства Новодруского, Михаль Дидвило – староста Вербовский, Михаль Пацина – милостивый воеводства Трацкего, Александр Казимир же Короткевич, таковой выводовой документ за подачею в суде до книг повету Речицкого принят и выписан, о которых и сия выпись под печатью того же повету стороне требуемой выдана.

*На подлинной тако
М.П.*

Сводил с книгами Александр Короткевич – земский повету Речицкого наместник.

відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині,
ф. 343, оп. 1, спр. 188, арк. 37-37 зв.
Рукопис. Оригінал.

додаток 2

Формулярний список Марії Жураковської

Чин, имя и прозвание дворянина, его лета и при какой должности, а будучи в отставке, то где пребывание имеет	Холост или женат, или вдов. Много ли детей мужского полу с показанием их имен и лет, и буде из них во службе, то в какой	Если имеет деревни, то сколько за ним по последней ревизии состоит крестьян	Имеет выписывать все в роде рожденные сыновья с показанием их имен (после утверждения во дворянском достоинстве)
Умершего доказавшего дворянство бригадира Андрея Жураковского жена удовствующая Мария Афанасьева		Во владении имеет записанных мужем ее духовным тестаментом повета Нежинского в селе Безугловке и Полтавской	Дочь, рожденная после доказательства София 7 лет

дочь Жураковская 30 лет		губернии повета Прилуцкого в селе Погребях крестьян мужеска пола 572 с принадлежащими к ним недвижимыми именными	
Брат умершего бригадира Андрея Жураковского премьер-майор Петр Яковлев сын Жураковский 67 лет в отставке, жительствоует Черниговской губернии Нежинского повета в селе Безугловке	Женат на дочери умершего бунчукового товарища Федора Корецкого – Параскевии, детей имеет: сыновей Павла, 30 лет, какой в отставке поручиком находится в доме, и Андрея, 26 лет, какой в отставке корнетом и находится в должности Черниговской губернии в Новомесном повете по выбору дворянства подсудком земским	По последней ревизии имеет за собою по наследству доставшихся крестьян Малороссийской губернии повета Нежинского в селе Безугловка мужеска 168 и повета Новомесного в селе Заваде мужеска 128, в селе Жовнице 41, в Ядуть мужеска 68, в деревне Андреевке мужеска 12, в деревне Полонь мужеска 248, да Полтавской губернии повета Прилуцкого в селе Погребях мужеска 181. Всего мужеска полу 846 душ	Не имеет

Дальнейшее происхождение предков моих покрыто неизвестностью. Родоначальник же наш, Михайло, вышел из Польши в [...] со времени подданства Малой России под Всероссийскую императорскую державу, природы шляхетской, но, по бытовавшим в тогдашнее время разным беспокойствам, отделен от оставшейся фамилии в Польше, вышедшего в Малую Россию предка, а не меньше и от древности дипломы на шляхетское достоинство утеряны, почему уже и доказывают от прописанного родоначальника Михаила, который служил за государей царей и великих князей Алексея Михайловича и Федора Михайловича полковником Нежинским, сын его Максим, прапрадед наш и сын Максимов – Яков, прадед наш же, служили за государей царей и великих князей Иоанна Алексеича и Петра Алексеича полковниками Нежинскими. Якова же сын Лукиан, дед наш, в то же время служил полковником же Нежинским, а отец Яков служил за государя императора Петра Второго, государыни императрицы Анны Иоановны и государыне императрице Елизавете Петровне бунчуковым товарищем и в продолжение таковой

их всероссийскому службы им [...] в них собственные добра до раздела оных в роде Жураковских, а именно: Крупичполе з его приселками, Вишневое из Сваричовкою называемые, Рожновку, Максимовку, Безугловку, Липов Рог, Девицу Володькову и перевод со всеми принадлежащими угодиями утверждены к спокойному владению универсалами гетьмана Ивана Скоропадского 1708 года сентября 28 дня и Данила Апостола 1727 года октября 14 дня, оным предкам данными. Которое имение по разделе между оставшимися в роде Жураковских наследниками и ныне в спокойном владении, что кому на часть досталось, находится. Каковы все документы в

Малороссийское Черниговское дворянское собрание от нас представлены и по рассмотрению оных признан род наш в дворянском достоинстве и назначен ко внесению в 6 часть дворянской родословной книги.

Показание всего сего извлечено из подлинных крепостей 1679 февраля 5 и 1681 годов февраля 28 числ, на купленные в городе Нежине двор жилой из селом Кошельовкой лес, прелкам данный да с подлинными высочайших великого государя царя и великого князя Петра Алексеевича письма и грамоты 1708 году ноября 1 дня данных*.

відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині,
ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 14-14 зв.
Рукопис. Оригінал.

ПОСИЛАННЯ І ЗАУВАЖЕННЯ

1. Див.: Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор – К., 1996; Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України – К., 2004; Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760-1820. – К., 1996; Свербигуз В. Старосвітське панство – Варшава, 1999; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століть (Волинь і Центральна Україна) – К., 1993. Див. також розвідки В.Кривошеї та І.Кривошеї, що присвячені генеалогії козацько-старшинських родин. Окремо слід вказати на дослідження XIX – початку XX ст.: Ефименко А. Малороссийское дворянство и его судьба // Очерки, исследования и заметки по истории Малороссии – Т.1. – К., 1895; Лазаревський О. Описание старой Малороссии. – Т.2. Полк Нежинский – К., 1893; Маркевич А. Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществах в Черниговской губернии – Чернигов, 1894; Миллер Д. Очерки из истории и быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство // Киевская старовина – 1897 – Т.LVI. – №1; Модзалевский В. Малороссийский родословник (в 4-х частях) – К., 1908-1914.
2. Чи не єдиним виключенням в цьому відношенні є праці З.Когута та В.Свербигуза в яких зроблені

* Текст останнього абзаца має вертикальну орієнтацію з написанням зверху донизу, розміщений праворуч від основного тексту документу. Зображення родоводу також має вертикальну орієнтацію і розміщене ліворуч від основного тексту документу.

- досить ґрунтовні дослідження з історії інтеграції малоросійського шляхетства до російського дворянства. Окрему увагу слід звернути на працю Д.Бовуа, в якій розкривається процес нобілітації і декласації польської шляхти Правобережної України у першій половині XIX століття.
3. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 343, оп. 1, спр. 665, арк. 10.
 4. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 558.
 5. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 203, арк. 98зв. У формулярному списку зазначено наступне: «Дальнейшее происхождение предков его Вашенкевича покрыто неизвестностию, но прапрадед его Николай Вашенкевич, будучи польской шляхетской породы, и вышедши од толь в Малороссию, воеводства Нежинского в Село Талалаевку, где жительствовал на приобретенных своих шляхетских именах, продолжал службу всероссийскому престолу...»
 6. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 203, арк. 60.
 7. Лазаревський О. Вказана праця. – С. 89, 90, 117.
 8. Там само. – С. 3.
 9. Там само. – С. 89.
 10. Цит. за: Свербигуз В. Вказана праця. – С. 32.
 11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі ІР НБУВ), ф. VIII, од.зб. 533, арк. 246; од.зб. 534, арк. 246.
 12. Свербигуз В. Вказана праця – С. 32.
 13. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 86, арк. 10-10 зв.
 14. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 96.
 15. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 104.
 16. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 96.
 17. Справа в тім, що у формулярних списках за 1798 р. не подавались родоводи, існувала лише окрема графа про походження (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 53, арк. 137).
 18. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 113.
 19. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 86, арк. 15.
 20. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 679.
 21. Померла 27 серпня 1874 р. від запалення легень.
 22. Метричні книги вміщені у фонді № 679 (Чернігівське духовне правління) ВДАЧОН.
 23. Горизонтов Л. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше – М., 1999 – С. 53-68. Особливу увагу в цьому контексті слід звернути на цитовану ним статтю Н.Сушкова «Обрусение поляков и евреев», що була опублікована в 1866 р. в «Чтениях в Обществе истории и древностей российских». Цит.: «... поляк не-католик – не поляк; что напротив того, русский, еврей, немец-католик – не русский, не немец, не еврей, а поляк. Это аксиома. Тут нет спора, нет сомнения...»
 24. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 96-96 зв.
 25. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 86, арк. 10-10 зв. У формулярному списку подається опис гербу «Герб при доказательстве дворянства, называемый ЛЕЛЕЯ отдан с подлинными документами в Черниговскую дворянскую комиссию, которого фигуры таковы – три копия золотых, уложенные на штол, звезды в поле червонные две по бокам, не все с концами до горы – средняя концом на низ. В челме из короны половину козла нибы заскочившего, той бородатый и с рогами вправо обращен». У Малоросійському гербовнику В.К.Лукомського і В.Л.Модзалевського цей герб не згадується, хоча наводиться схожий герб ЕЛПА, яким володіло 5 родів, цей останній герб визнано польським, пізніше на основі нього створюється цілий ряд малоросійських гербів.
 26. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 203, арк. 32.
 27. Формулярний список Ванкевичів має зображення гербу (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 203, арк. 98 зв); так само є зображення гербу Галузевських, повідомляються також умови його надання: за військові заслуги жалуваний польським королем Владиславом Лоскутним (Локеток) у 1320 р. Еріку Галузевському; зазначено, що невідомим залишається чи внесений цей герб до польського гербовника (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 191, арк. 147). Опис гербу Галузевських вміщений також у свідченні Богуслава Галузевського (див. додаток №1); у формулярному списку зустрічаємо опис гербу: «... в книге польского гербовника 2 тома, страница 700 тако явствует «Красницким герб – «Равич» – фигуры в оном гербе означают деву в короне с опущенными волосами, обе руки вверх

- поднятые, сидящую на медведе черном, в леву сторону бегущем в поле желтом, и над гербом между двумя оленьими рогами больше половины медведя обратившегося вправо сидящего, леву лапу опустившего, а в правой держит розу» при том и происхождение герба описано» (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 4), герб РАВИЧ подається у «Малороссийском гербовнике» як польський; крім Красницьких ним мали право користуватись Дергуни, Несмеяни, Щербані, Ярові-Равські.
28. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 203, арк. 60.
 29. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 130.
 30. Не слід плутати Желяз-Желязових-Желязіних із Залязами-Заляжами-Заляжинами-Залозними, останні за свідченнями О.М.Лазаревського були греками (Лазаревський О. Вказана праця. – С. 66, 90) і до того ж здобули дворянство (ІР НБУ, ф. VIII, од.зб. 533, арк. 246), згадуються в 1843 р. серед бідних дворян Ніжинського повіту (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 558).
 31. Свербигуз В. Вказана праця. – С. 37.
 32. Когут З. Коріння ідентичності... – С. 40.
 33. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 53, арк.127 зв.-128.
 34. Там само, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 88.
 35. 28 січня 1785 року Румянцев надіслав до Чернігівської комісії роз'яснення з приводу розгляду документів на дворянство, в ньому зазначалося: «Про шляхетним зем'ян або бояр, які мають від польських королів привілеї на різні дачі, які зобов'язані як і інша колишня шляхта відбувати військову службу; про їхні безсумнівні докази вказано відповідно до статті 88 6 і 9 відділів всевисочайшого проекту наступні пункти: 1) накази про пожалування земель або селищ, 2) накази або грамоти на жалування земель і вотчин, навіть якщо вони вибули з роду. Отже, вони мають право бути шляхтичами, тому і дворянами» (цит. за: Свербигуза В. Вказана праця. – С. 101).
 36. Про це більш детально див. у вказаних працях А.Маркевича, Д.Міллера, З.Когута і В.Свербигуза.
 37. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 667 (вся справа присвячена розгляду прав на дворянство Галузевських).
 38. ІР НБУ, ф. VIII, од.зб. 534, арк. 246.
 39. Свербигуз В. Вказана праця. – С. 167-168.
 40. Там само. – С.151-152, 166.
 41. Пор. формулярні списки Шпаковських (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 137-138 зв.; спр. 203, арк. 85-87).
 42. О.М.Лазаревський зазначає, що: «Адасовский по официальному родословию был сын «польского шляхтича» по имени Адама Адамовича, который в народе был прозван Адасовским и этот де шляхтич женился на дочери полкового хорунжего Зеленка и унаследовал после его смерти маестности...» (Лазаревський О. Вказана праця – С. 116); В.Л.Модзалевський у I томі своєї праці зазначає: «Родоначальник Адасовских по семейному преданию – польский шляхтич» (Модзалевський В. Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908 – С.1). Показово, що обидва автори з сумнівом ставляться до польського походження Адасовських, очевидно саме з них слід починати поширення міфу про масові фальсифікації свідчень про походження з польської шляхти в період нобілітаційних змагань на межі XVIII – XIX ст., які, очевидно, сформувалися в руслі офіційної імперської політики.
 43. Пор. формулярні списки братів Хоменків (ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 129-130 зв.; спр. 203, арк. 84-85).
 44. Модзалевський В. Вказана праця. – Т.2. – К., 1910 – С. 46.
 45. Лазаревський О. Вказана праця – С. 10.
 46. Показово, що у формулярному списку вміщені копії листа Петра I, гетьманів Івана Скоропадського та Данила Апостола, присутні посилання на купчі грамоти 1679 та 1681 р. Посилання на купчі грамоти 1691 та 1714 р. присутні також у формулярному списку Федоренків.

